

М. В. Туленков

доктор соціологічних наук, професор
професор кафедри галузевої соціології
e-mail: niktul50@i.ua, ORCID: 0000-0003-3768-3856
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Я. В. Зоська

доктор соціологічних наук, професор
професор кафедри соціології та соціальної роботи
e-mail: zoskayana@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0407-1407
Маріупольський державний університет

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРИКЛАДНИЙ АНАЛІЗ

Метою статті є соціологічна концептуалізація соціального капіталу як вирішального чинника розвитку як окремої особистості, так і суспільства загалом в умовах глобальних соціально-культурних змін і суспільних трансформацій.

Методологія дослідження. Методологічне забезпечення дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових методів пізнання соціальних явищ і процесів (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, типологізації, екстраполяції, операціоналізації, інтерпретації, абстрагування, узагальнення, а також методів логіко-історичного, системного, порівняльного, мережевого та структурно-функціонального аналізу). За допомогою логіко-історичного методу простежено еволюцію формування підходів до визначення капіталу в цілому та соціального капіталу зокрема; методу типологічного аналізу – виявлено механізми інституціональної структури соціального буття особистості в сучасному соціумі; методу системного аналізу – розглянуто статусно-рольові функції «інтелектуального суб'єкта».

Результати. Визначено, що соціальний капітал виступає важливим суспільним феноменом, який складається з трьох компонентів, що доповнюють один одного, а саме: соціальних мереж, соціальних норм і соціальної довіри, які тісно пов'язані між собою. Проведений аналіз дає підстави схарактеризувати цей суспільний феномен так: по-перше, соціальний капітал охоплює три ключових компоненти: соціальні мережі, норми й довіру; по-друге, соціальний капітал має визначену структуру та акумулюється на різних рівнях соціальної взаємодії в сучасному суспільстві; по-третє, існують різноманітні форми, типи й види соціального капіталу.

Наукова новизна. Цінність дослідження полягає в науковій концептуалізації соціального капіталу як вирішального чинника розвитку.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані в розвитку соціально-економічних, політичних і соціально-культурних інститутів і організацій.

Ключові слова: наукові підходи до вивчення соціального капіталу; зміст соціального капіталу; структура соціального капіталу; типи, рівні та форми соціального капіталу; критерії вимірювання соціального капіталу.

I. Вступ

Передусім зазначимо, що *соціальний капітал*, як продукт концептуалізації нематеріальних соціальних ресурсів, суспільних норм, цінностей і довіри людської спільноти, є предметом вивчення різних галузей сучасного наукового знання. У зв'язку із цим виникає необхідність соціологічної реконструкції людських взаємин на сучасному етапі суспільних перетворень, що виступають джерелом формування нової логіки соціальних практик людської діяльності в різних сферах суспільного буття. Ця тенденція, що спостерігається в сучасній теоретичній соціології, пов'язана насамперед із конструюванням нової соціальної реальності на засадничих чинниках парадигми постмодернізму, довкола якої й досі тривають гострі наукові дискусії щодо ролі «інтелектуального суб'єкта у продукуванні нових соціальних відносин» [11, с. 32]. Отже, для з'ясування механізмів інституціональної структури соціального буття особистості в сучасному соціумі, а також визначення статусно-рольових функцій «інтелектуального суб'єкта» цілком до-

цільно, на наш погляд, звернутись до соціологічного виміру родієвих ознак соціального капіталу як фундаментальної категорії сучасного соціологічного дискурсу.

Аналіз наукових праць засвідчує, що проблематика соціального капіталу є недостаєньо вивченою, хоча окремі аспекти цієї проблеми досліджують такі закордонні та українські науковці: Ч. Лоброзо, З. Фрейд, М. Вебер, К. Юнг, Е. Феррі, Р. Парк, П. Бурдьє, Дж. Коулман, Р. Іпгелгарт, Ф. Фукуяма, Л. Д. Ханіфан, Е. Гугнін, М. Лесечко, О. Сидорчук, В. Степапенко, В. Чепак та ін.

II. Постановка завдання та методи дослідження

Метою статті є соціологічна концептуалізація соціального капіталу як вирішального чинника розвитку як окремої особистості, так і суспільства загалом в умовах глобальних соціально-культурних змін і суспільних трансформацій.

Методологічне забезпечення дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових методів пізнання соціальних явищ і процесів (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, типологізації, екстраполяції, операціоналізації, інтерпретації, абстрагування, узагальнення, а також методів логіко-історичного, системного, порівняльного, мережевого та структурно-функціонального аналізу). За допомогою логіко-історичного методу – простежено еволюцію формування підходів до визначення капіталу в цілому та соціального капіталу зокрема; методу типологічного аналізу – виявлено механізми інституціональної структури соціального буття особистості в сучасному соціумі; методу системного аналізу – розглянуто статусно-рольові функції «інтелектуального суб'єкта».

III. Результати

З поняттям *капіталу* як певної суми грошей (або активів), втілених у засобах суспільного виробництва, наприклад, у будівлях, матеріальних цінностях або акціях, знайома майже кожна людина. Натомість представники соціально-гуманітарного знання, перш за все французький соціолог П. Бурдьє, виявили й інші форми капіталу, які сьогодні більш істотно впливають на соціальну поведінку широких мас людей, ніж, наприклад, фінансовий капітал. Причому П. Бурдьє в цьому контексті виділяє, зокрема, такі види капіталів, як *економічний* (матеріальні блага), *культурний* (культурний рівень, знання, освіта), *соціальний* (сім'я, коло друзів, церква, клуби тощо) і *символічний*, як різновид соціального капіталу (авторитет, престиж, репутація). Ці основні чотири види капіталу (економічний, культурний, соціальний, символічний), які виокремлює П. Бурдьє, можна уподібнити до чотирьох основних типів шкали соціальної стратифікації (дохід, освіта, влада, престиж).

Звідси випливає, що *капітал* є нічим іншим як сумою накопичених людиною певних благ у одному із чотирьох головних *полів* соціального простору. Наприклад, якщо в людини великий обсяг знань і висока кваліфікація, то це означає, що вона володіє солідним культурним капіталом, сформованим нею в межах поля культури в процесі соціалізації, виховання та освіти. А якщо в індивіда багато грошей, нерухомості, або він має високий дохід, тобто те, що необхідне сьогодні успішній людині, то в нього акумульовано значний фінансовий капітал. Коли ж у певної людини багато знайомих (друзів, родичів, приятелів), готових допомогти їй у різних життєвих ситуаціях (наприклад, протисунутись у службовій кар'єрі, чи виручити у кризовій ситуації тощо), то ця людина є володарем солідного соціального капіталу. Останній формується за наявності стійкої соціальної мережі формальних і неформальних стосунків, взаємного визнання й упізнання. Нарешті, якщо в індивіда багато почесних звань, дипломів, посад або інших символічних благ, які він використовує для досягнення певного успіху, то цей індивід є носієм символічного капіталу. Отже *капітал*, який позначає у П. Бурдьє позицію агента (суб'єкта) у межах соціального поля, являє собою ступінь влади над цим полем. Це той соціальний ресурс, який не тільки сприяє вертикальній мобільності людини, скільки створює їй умови для домінування у визначеній суспільній ієрархії. Таким чином, чотири види капіталу, вважає П. Бурдьє, є *аккумулятивним благом* у чотирьох головних соціальних полях [9, с. 60–74].

Аналіз при цьому показує, що поняття *соціального капіталу*, як вважає угорський соціолог П. Томаш, дійсно «надає нового виміру для діалогу про соціальний розвиток» [18, с. 23]. Причому традиційні наукові розвідки соціального капіталу як фактора соціально-економічної доцільності процесів суспільного виробництва не вважаються сьогодні достатнім аргументом для цілісної реконструкції соціального знання щодо узгодження нових форм соціальних практик із новими інституційними формами організації суспільно-політичного життя (громадськими рухами, неформальними клубами й угрупованнями, а також інтернаціональними недержавними структурами, що набули поширення). Що стосується генези поняття *соціального капіталу*, то воно було введено в науковий обіг П. Бурдьє в статті «Форми капіталу» (1983 р.) для позначення соціальних зв'язків, які виступають у суспільстві як соціальний ресурс для одержання людиною (чи соціальною групою) певних переваг, вигод або зисків. Хоча в літературі є свідчення про те, що перше згадування цього концепту в 1916 р. належить Л. Ханіфану, інспектору сільських шкіл у Західній Вірджинії (США), який вживав поняття соціального капіталу для позначення детермінації речовинних субстанцій, що охоплюють більшу частину буття людей, зокрема, таких людських якостей, як добро, воля, братерство, співчуття тощо. Якщо ж говорити про історичність поняття

соціального капіталу, то воно зумовлене, з одного боку, античною, а з іншого – марксистською традицією. У межах античної традиції термін «капітал» було визначено як культуру ведення господарства, що стало навид'ємною практичною справою кожного громадянина тогочасного соціуму. Стосовно марксистської традиції відомо, що визначення поняття *капіталу* належить К. Марксу, під яким він розумів «самозростаючу» вартість, яка включає виробничі відносини і сам процес праці, які істотно впливають на характер розвитку суспільно-економічних відносин і устрою суспільства в цілому» [10, с. 32].

Натомість сьогодні існує чимало досліджень *соціального капіталу*, що розглядають зміст, структуру й функції цього суспільного феномену крізь призму різноманітних методологічних підходів. Більшість науковців інтерпретують поняття *соціального капіталу* як певну метафору, що дає змогу визначати переваги щодо кращої зв'язаності індивідів у певній соціальній структурі, а отримані ними ресурси на володіння мережею інституалізованих відносин збільшують можливість майбутніх переваг як самих індивідів, так і соціальних груп загалом. Зокрема, американський науковець Р. Барт у праці «Слабкі місця структури в порівнянні з завершеною мережею соціального капіталу» (2000) пише, що «соціальний капітал є не простою сутністю, а варіацією різних сутностей з такими спільними ознаками: по-перше, усі сутності складаються з певного аспекту соціальної структури, а по-друге, усі вони сприяють здійсненню певних поведінкових вчинків індивідів, які належать до цієї структури» [1, с. 36–72].

Поряд із цим, варто підкреслити, що *соціальний капітал* з погляду метафоричного підходу вважається закритою соціальною мережею, де люди взаємодіють на рівні неформальних стосунків. Більше того, ця соціальна мережа є системою функціонування соціального капіталу як інституту соціальної реальності, а допуск індивідів до неї є проявом горизонтальної чи вертикальної соціальної мобільності. Причому функціонування цієї мережі здійснюється на основі певних механізмів, серед яких Р. Барт визначає «три основних: 1) очевидність заохочення та спільне досягнення вигоди; 2) очевидність об'єднання творчих зусиль заради конкретних переваг; 3) очевидність створення структури із «слабкими місцями». Для підтвердження власної позиції Р. Барт наводить такі аргументи: *по-перше*, що соціальний капітал є контекстуальним доповненням людського капіталу, *по-друге*, що він дійсно має мережеву структуру, оскільки експлікує найкращу соціальну зв'язаність індивідів.

Такої позиції, як свідчить аналіз, дотримуються й інші відомі дослідники феномену соціального капіталу, зокрема, такі як Дж. Коулман, Н. Лін, Дж. Еверет, О. Демков, А. Шадрін та ін. Наприклад, з погляду американського соціолога Дж. Коулмана, *соціальний капітал* виступає потенціалом взаємної довіри та взаємодопомоги, який цілеспрямовано сформований у вигляді відповідних зобов'язань, очікувань, інформаційних каналів і соціальних норм [14, с. 126–132]. Водночас протилежної позиції стосовно *соціального капіталу* дотримується інша група відомих дослідників, зокрема, П. Бурдьє, О. Захарченко, Ф. Фукуяма, Дж. Філд та ін. У вивченні соціального капіталу вони акцентують увагу на взаєминах довіри, спонтанних асоціаціях і соціальних зобов'язаннях як домінуючих чинниках соціального базису капіталу, а також на модерністській культурі індивідів і соціальних груп як ключових ресурсах соціальних відносин. Так, у праці «Форми капіталу» П. Бурдьє підкреслює, що *соціальний капітал* є «сукупністю реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних із володінням стійкою мережею більш або менш інституалізованих відносин взаємного знайомства та визнання» [9, с. 67–68]. Натомість аналіз показує, що останнім часом досить широко використовують ще один методологічний підхід, заснований на соціально-економічному тлумаченні феномену *соціального капіталу* як сукупності норм і цінностей, що дають змогу суспільству вирішувати складну проблему накопичення та розподілу суспільного блага. У межах цього підходу до складу цінностей соціального капіталу включаються здебільшого такі, як повага до оточення, готовність до надання допомоги, толерантність, членство в різних асоціаціях і групах за інтересами, а також благодійність, волонтерство, розвиненість громадських ініціатив, рухів та організацій.

Поряд із цим, значний науковий інтерес у контексті соціального капіталу становить концепція української дослідниці А. Колодій, в якій наголошено, що *громадянське суспільство* асоціюється із цінностями довіри, розсудливості та толерантності, тому члени цього суспільства з довірою ставляться до своїх колег по спільній діяльності, так само як і до інших людей та громадських інститутів, визнаючи право інших громадян на власну думку, її озвучення та захист. Важливою, на наш погляд, тут є думка про те, що *соціальний капітал* є ознакою зрілості та ефективності громадянського суспільства, а також тим його основним продуктом, який забезпечує вплив на інші сфери суспільного життя. У контексті громадянського суспільства, вважає авторка концепції, варто звернути увагу на такі головні чинники соціального капіталу: *по-перше*, на мережу горизонтальних зв'язків між рівними та вільними індивідами; *по-друге*, на норми взаємності та довіри між людьми; *по-третє*, на навички колективних дій; *по-четверте*, на почуття участі у громадських справах, обов'язки й відповідальність перед іншими людьми, тобто на «громадянськість» у її неполітичних проявах [12, с. 86–112].

При цьому проблема визначення сутності та способів вимірювання *соціального капіталу* зумовлена складністю цього феномену, який, з одного боку, може накопичуватися та конвертуватися в інші форми капіталу й приносити при цьому різні соціальні переваги, а з іншого – соціальний капітал може суттєво відрізнятись від інших форм капіталу. Причому достеменно відомо, що соціальний капітал не може існувати без людей, так само як цей капітал не може бути й атрибутом окремої людини. Це вказує на той факт, що *соціальний капітал*, як здатність соціальних спільнот до власної самоорганізації, а також до спільних самоврядних дій, сприяє формуванню, функціонуванню та розвитку суспільних інститутів. А оскільки соціальний капітал, як суспільний феномен, є багатовимірним поняттям, то в науковій літературі існують різні способи поділу цього капіталу на різноманітні форми, типи й види залежно від напрямку дослідження й тих функцій, які цей феномен виконує в суспільстві. При цьому чимало дослідників, як свідчить аналіз, підтримують ідею американського вченого Р. Патнема про існування *двох* основних типів соціального капіталу: зв'язувального та переборювального. *Зв'язувальний капітал*, на думку вченого, являє собою горизонтальні зв'язки між агентами з ідентичними соціально-економічними характеристиками, а *переборювальний капітал*, навпаки, утворюється в результаті вертикальних зв'язків між спільнотами або соціальними мережами. Причому переборювальний соціальний капітал, підкреслює Р. Патнем, тісно пов'язаний з довірою на індивідуальному рівні, а зв'язувальний капітал – з агрегованою довірою в суспільстві загалом [16, с. 45–64].

У деяких наукових джерелах, як показує аналіз, *соціальний капітал* так само поділяється на два типи: відкритий і закритий. *Відкритий капітал* при цьому спирається на широкі громадські мережі, великий «радіус довіри», колективні суспільні норми і цінності, що сприяє створенню широких громадських коаліцій і груп з різним рівнем внутрішньої єдності і колективної дії. У громаді з відкритим соціальним капіталом переважає універсальна мораль, яка означає, що ставлення до людей є однаковим, незалежно від того, є вони близькими знайомими чи ні. Що стосується *закритого капіталу*, то він спирається на «обмежену мораль і вузький радіус довіри», що сприяє виникненню вузьких груп інтересів. Це означає, що люди по-різному ставляться до «близьких і незнайомих для них людей» [13, с. 10–13].

Поряд із цим існує ще один – дихотомічний поділ соціального капіталу на структурний і когнітивний. *Структурний капітал* визначається соціальними мережами, які формують основу соціального капіталу, а *когнітивний* (який називають також *інституціональним* або *культурним*) виявляється через норми, цінності та правила поведінки, що використовуються агентами для досягнення спільних цілей. Обидві форми капіталу є тісно пов'язаними між собою, доповнюючи таким чином одна одну. Причому соціальні зв'язки, що об'єднані тут у соціальну мережу, відіграють важливу соціальну функцію розповсюдження інформації та інших ресурсів у суспільстві. *Інституційний* компонент соціального капіталу виражається в належності людини до певної соціальної мережі, участь у якій приводить до виникнення довірливих стосунків між акторами. Якщо, підкреслює із цього приводу російський соціолог В. Радаєв, «зі структурної сторони *соціальний капітал* виступає як сукупність мережевих контактів, то з інституційної сторони він втілює в собі накопичену довіру і вимірюється, відповідно, числом накопичених ним соціальних зобов'язань» [15, с. 26].

Водночас, на думку відомого голландського дослідника Д. Ван Дефа, якої дотримується чимало вчених, феномен *соціального капіталу* включає в себе дві складові: структурну і культурну. У *першому структурному* аспекті соціального капіталу йдеться про соціальні зв'язки між людьми, завдяки яким створюються соціальні мережі та інститути. Що стосується *культурного аспекту* соціального капіталу, то він пов'язаний передусім із нормами, зобов'язаннями й цінностями, що формуються та відтворюються в суспільстві. Як бачимо, *соціальний капітал* розглядається багатьма вченими як накопичене багатство, яке потребує інвестицій та приносить вигоду в майбутньому. Найбільш узагальнене уявлення про типологічну матрицю соціального капіталу подане в дослідженні, проведеному під патронатом Світового банку, де пропонується поділ цього капіталу на *дві форми*: когнітивну та структурну, що доповнені трьома рівнями (макро-, мезо-, мікро-), на яких цей капітал виникає та формується, а також використовується та постійно відтворюється людьми в процесі соціальної взаємодії, про що свідчить структурно-типологічна модель соціального капіталу (рис. 1).

Структурований	Державні інститути, законодавство	Макро Влада
		Мезо Когнітивний
Внутрішні інститути, соціальні мережі		Довіра, цінності, внутрішні норми
		Мікро

Рис. 1. Структурно-типологічна модель соціального капіталу

При цьому варто зазначити, що спільною рисою будь-якого типу соціального капіталу, як засвідчує аналіз, є *соціальна довіра*, що виступає не тільки необхідною умовою, а й важливим структурним компонентом, на якому власне ґрунтується соціальний капітал. На цей аспект соціального капіталу звернув увагу американський дослідник Ф. Фукуяма, який зазначав, що «довіра – це таке почуття, яке викликає у членів спільноти очікування того, що інші його члени будуть вести себе більш-менш передбачувано, чесно, а головне з увагою до потреб оточуючих, у згоді з певними загальними нормами». Розглядаючи різні прояви соціального капіталу крізь призму концепції «радіусу довіри», Ф. Фукуяма наголошує: «...якщо соціальний капітал певної соціальної групи виробляє «позитивне враження» стосовно навколишнього середовища, то радіус соціальної довіри може бути більше, ніж безпосередньо сама ця група» [20, с. 112–118].

Як бачимо, *соціальний капітал*, як суспільний феномен не тільки забезпечує встановлення стійких соціальних зв'язків між людьми, а й залежних від цих зв'язків соціальних норм, довіри та соціальної поведінки, що формують дієві механізми соціальної взаємодії індивідів і соціальних груп у суспільному просторі. Завдяки цьому поняття *соціального капіталу* використовується як своєрідна мета, за допомогою якої пояснюються будь-які соціальні явища – від рівня соціального розвитку окремих індивідів до рівня розвитку соціальних груп і суспільства загалом. Крім цього, розвинений соціальний капітал є наслідком соціально-економічного та інституційного розвитку людських спільнот, а не навпаки. Звідси випливає, що *соціальний капітал* поєднує в собі соціальні інститути, відносини й норми, які якісно та кількісно формують і відтворюють соціальні взаємодії в сучасному суспільстві. Причому останнім часом виникає все більше доказів на користь того, що *соціальний капітал* є не простою сумою інститутів, які підтримують функціонування та розвиток суспільства, а скоріше тим «соціальним цементом», який завдяки горизонтальним мережевим зв'язкам між людьми утримує разом різні його частини. Аналіз різних наукових підходів до вивчення *соціального капіталу* як суспільного феномену свідчить, що суспільні системи з високим рівнем довіри та показниками активної залученості громадян до вирішення суспільних справ отримують статус розвинених демократичних країн з позитивним соціальним капіталом. Щодо інших країн, передусім країн пострадянського простору, то вони, на думку багатьох дослідників, не володіють достатнім запасом соціального капіталу, який, попри все, є запорукою їх успішного політичного, економічного та соціально-культурного розвитку.

Результати соціологічного аналізу також показують, що *соціальний капітал* у структурному вимірі може бути зображений у вигляді двох *структурних проєкцій*: 1) лінійної (статичної) та 2) нелінійної (динамічної) системи. Що стосується *першої проєкції – лінійної статичної системи* соціального капіталу, то в ній існує декілька структурних композицій. Наприклад, класична (лінійна) модель структури соціального капіталу складається з *трьох елементів*: по-перше, з *донора*, тобто людини, яка передає другій людині свій соціальний капітал (наприклад, знайомить її зі своїми друзями); по-друге, з *реципієнта*, тобто людини, яка отримує соціальний капітал від другої людини; по-третє, з *ресурсу*, тобто корисних зв'язків, які донор передає реципієнту. Натомість соціолог Дж. Коулман вважає, що структура соціального капіталу налічує *чотири основних елементи*: соціального контакту; переліку соціальних норм; соціальних обмінів; базового рівня довіри [114, с. 121–139]. Водночас дослідник Р. Патнам виділяє *три компоненти*: моральні принципи й норми; соціальні цінності; соціальна інфраструктура [16, с. 48–60]. Також *три компоненти* налічує структурна модель соціального капіталу українського дослідника Ю. Савко: *по-перше*, соціальні відносини, завдяки яким індивіди мають доступ до ресурсів своїх партнерів по спілкуванню; *по-друге*, обсяг і якість доступних ресурсів партнера по спілкуванню; *по-третє*, відносини взаємності соціального обміну [8, с. 46].

Друга проєкція структури соціального капіталу (як нелінійної системи) побудована таким чином, що в ній мережевий та інституційний рівні капіталу є сходянками до цілісної картини прояву цього суспільного феномену. У цьому випадку перший (мережевий) і другий (інституційний) рівні є підпорядкованими підсистемами, оскільки сам соціальний капітал виконує функцію інтегративної системи. Для цього соціальний капітал як метаінститут соціального буття об'єднує в собі різноманітні види соціальної аналітики, зокрема: системний, структурно-функціональний та етико-генетичний аналіз, соціально-культурний вимір та економічний підхід, політико-ідеологічні дискурси, соціально-історичні розвідки, «гуманітарну експертизу» тощо.

Що стосується *природи соціального капіталу*, то вона також має досить розгалужену структурну композицію. Наприклад, у межах структурно-функціонального підходу можна виділити принаймні три структурних рівня аналізу соціального капіталу: мікрорівень, мезорівень та макрорівень. *Перший – мікрорівень* – соціального капіталу як системи відповідає, як правило, індивідуальному рівні аналізу, де основною одиницею цієї системи є індивід. Цей рівень соціального капіталу був ретельно розглянутий у працях П. Бурдьє, Г. Беккера та Дж. Коулмана. Зокрема, П. Бурдьє визначає соціальний капітал індивіда мережею його соціальних зв'язків, сумою накопичених ним ресурсів (культурного, економічного, символічного тощо), а також тим,

наскільки успішно цей індивід може привести їх у дію. При цьому П. Бурдье особливо наголошує на факті вкоріненості соціального капіталу (поряд із культурним і економічним капіталом), що є джерелом людських вчинків і дій у певному соціальному полі, а саме у відмінних полях культури та економіки постмодерного суспільства. Унаслідок цього освіта й виховання, на думку П. Бурдье, виступають визначальними первинними умовами формування індивідуального соціального капіталу [9, с. 60–74].

Другий – мезорівень – відповідає таким соціальним осередкам володіння соціальним капіталом, як соціальна спільнота (сім'я, група, громада, корпорація тощо), а також відповідним соціальним відносинам, які складаються між ними на цьому рівні. Мезорівень соціального капіталу розкривається в працях американського дослідника Р. Патнема на прикладі таких соціальних утворень, як асоціації, клани та громадянське суспільство, що формують соціальні мережі соціального капіталу на мезорівні шляхом організації відносин усередині цієї мережі на основі таких соціальних якостей індивідів, як взаємодопомога та надійність, уподібнюючи соціальний капітал до громадянської чесноти. Одне з вихідних положень Р. Патнема – вирішення соціальних проблем сучасного суспільства – напряму пов'язане з ресурсами соціального капіталу. Однак використання цих ресурсів передбачає вміння вимірювати соціальний капітал на макро- та мезорівнях, оцінювати обсяги різних видів соціального капіталу: вертикального, горизонтального, організаційного, сімейного, пізнавального, інформаційного та структурного. Виходячи із цього, Р. Патнем формулює таку вимогу: застосовувати *різні індикатори* для аналізу різноманітних форм членства індивідів у соціальних групах і асоціаціях, які є практичними результатами впливу соціального капіталу на ті чи інші сторони життя людей, що пов'язані з його основними елементами – соціальними мережами, довірою й взаємністю у відносинах між індивідами [17, с. 232–240].

На третьому – макрорівні – соціальний капітал виявляється предметом аналізу соціальної взаємодії на мікро- та мезорівнях, тобто відповідною системою взаємовпливів індивіда на соціальну групу, спільноту чи інституцію. Цей рівень соціального капіталу найбільш репрезентативно представлений у працях Ф. Фукуями і Дж. Філда, в яких дослідники обґрунтовують функціональну детермінатну розвитку соціального капіталу на макрорівні – *культурну компоненту* сучасних постіндустріальних суспільств [6; 7; 20]. При цьому Ф. Фукуяма робить особливий наголос та тому, що «соціальний капітал – це насамперед загальноприйняті норми й цінності, які практикуються певною групою людей і дозволяють їм співпрацювати; це також певний потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами...», отже, соціальний капітал є неформальною практикою людського розуму» [6, с. 52–58].

Результати проведеного аналізу також засвідчили, що для *соціального капіталу* як складного суспільного феномену характерною є зміна соціального простору та поля перебування. Це вказує на той факт, що не кожне суспільство здатне не стільки усвідомити, скільки забезпечити реалізацію суспільних потреб у соціальній взаємодії, колективній людській діяльності та кооперації обмежених ресурсів, що пов'язано з проблемами соціальної нерівності, співпраці та солідарності заради подолання стихійних або глобальних загроз, формування культурного підґрунтя нації, спільноти, етносу, поширення соціальної мережі зв'язків і комунікацій, а також установлення діалогу «взаєпорозуміння», якого завжди бракує людству на різних етапах свого розвитку. Відмінною рисою *соціального капіталу* в цьому плані є насамперед те, що його формування, функціонування та відтворення виступає надбанням усього суспільства, хоча кожен, хто хоче долучитися до нього, має долучитися насамперед до соціальних практик будь-якої людської діяльності мовного чи немовного характеру.

Слушною в цьому контексті виглядає пропозиція російського вченого В. Тітова, яка передбачає виділення *ступенів прояву* соціального капіталу в аспекті громадянського суспільства, які, на наш погляд, можна використовувати як компоненти вимірювання соціального капіталу. *Перший ступінь* утворює безпосереднє соціальне оточення індивіда: родичі, друзі, знайомі, найближчі сусіди тощо. Відносини в рамках первинних мереж підтримки будуються на міжособистісній основі. Значну роль у вибудовуванні цих відносин відіграють емоційні прихильності, досвід попередньої взаємодії, спільне проведення дозвілля, взаємодопомога в роботі, взаємний обмін ресурсами, послугами, а також надання в борг певних фінансових засобів. Ці відносини характеризуються взаємністю та симетричністю соціальних обмінів. Особливе значення у формуванні відносин у рамках безпосереднього соціального оточення відіграє обмін інформацією з ділових та особистих питань. Завдяки включеності в найближчі мережі соціальної підтримки індивід отримує доступ до інших індивідів, що не входять до цієї мережі, але можуть бути здатними вирішити його особисті проблеми.

Другий ступінь соціального капіталу виявляється в локальних спільнотах, що збігаються, як правило, з місцем проживання індивіда. У межах таких локальних спільнот актуальність особистісних зв'язків і відносин починає поступово розвиватися. На цьому рівні можливості вирішення особистих проблем досягаються через вирішення деяких проблем локального співтовариства в цілому (наприклад, колективний захист інтересів кооперативу в суді дає мож-

ливість захистити індивідуальний інтерес). При переході на рівень локального співтовариства виникає проблема суспільного блага, що задовольняє водночас інтереси окремих індивідів, що входять до цієї локальної спільноти. При цьому індивіди в цьому випадку мають нести певні витрати, пов'язані з необхідністю реалізації суспільного блага локальної спільноти.

На третьому щаблі розгляду соціального капіталу враховують включеність індивіда в різні громадські та професійні організації. У цьому випадку йдеться про взаємодію в межах формальних організаційних структур (профспілки, громадські асоціації, виробничі компанії, державні установи тощо). Організаційний соціальний капітал дає можливість індивіду відстоювати свої інтереси завдяки формальному членству в цих організаціях. Взаємодія в цьому разі ґрунтується на формальних нормах і статусно-рольових функціях, які мають безособовий та обов'язковий характер. Організації, до яких включається індивід, очікують від нього якісного виконання відповідних функцій та лояльності, а сам індивід очікує від цієї структури створення можливостей для задоволення своїх матеріальних, соціальних, творчих та інших потреб. Членство в професійних організаціях надає можливість конвертувати соціальний капітал у гарантії зайнятості, отримання заробітної плати, соціального захисту тощо. Належність до громадських організацій створює умови для використання соціального капіталу з метою задоволення соціально-культурних, політичних, екологічних та інших потреб.

На наступному ступені соціальний капітал реалізується індивідом у різних формах громадянської активності: участь у політичних партіях, громадських рухах, акціях, ініціативах тощо. У цьому випадку він може використовувати весь арсенал конституційних прав для реалізації своїх політичних, економічних, соціальних і духовних інтересів та потреб за допомогою використання наявних інституційних механізмів (вибори, референдуми, звернення до судових інстанцій, правоохоронних органів, органів виконавчої влади, засобів масової інформації, банківські вклади, участь у діяльності фондового ринку тощо). Беручи участь у різних формах громадянської активності, індивід прагне задовольнити свої інтереси в прийнятті та ефективному виконанні певних законів, отриманні певних преференцій чи дивідендів. В ідеальному варіанті ці інститути мають сприйматися індивідом не крізь призму особистих зв'язків з потрібними людьми в певних структурах, а як анонімні соціальні механізми, що функціонують залежно від ступеня законодавчої, технічної або матеріальної забезпеченості, а не від щохвилинних інтересів окремих осіб, які представляють ці соціальні інститути. Неважко помітити, що пропонується В. Титовим підхід до вимірювання компонентів соціального капіталу можна співвіднести з мікрорівнем, мезорівнем та макрорівнем. Перший ступінь (безпосереднє оточення індивіда) утворює мікрорівень вимірювання соціального капіталу; локальні спільноти – мезорівень, і, нарешті, включеність індивіда в суспільні інституції та професійні організації, а також участь у різних формах громадянської активності становить макрорівень реалізації соціального капіталу [19].

При цьому варто також зазначити, що *вимірювання соціального капіталу* на сучасному етапі суспільного розвитку здійснюється, як правило, у межах двох методологічних підходів. З погляду *першого, мережевого підходу*, популярного в соціальних науках і використовуваного для дослідження широкого кола соціальних об'єктів, явищ та процесів, *соціальний капітал* виступає як сукупність мережних контактів. Це дає можливість не просто оперувати загальним поняттям соціального капіталу, а й проводити вимірювання щільності цих мереж, силу мережеских зв'язків, їхню сталість. Такий підхід дає можливість залучати нові комунікативні технології, у тому числі різноманітні комп'ютерні програми, а також використовувати візуальні та графічні засоби для побудови різних мережеских конфігурацій.

Що стосується *другого, інституційного підходу*, то він сфокусований переважно на проблематиці соціальної довіри, яка визначається як віра в дієвість взаємних соціальних зв'язків, тобто в те, що взаємні зобов'язання будуть виконані вчасно й застосовувати санкції не доведеться. Але останнім часом мережеский та інституційний підходи почали поєднувати в так званий *інтегративний підхід*, який передбачає вимір соціальних явищ синтетичного характеру, зокрема, таких, як довіра, корпоративна культура, групова чи командна робота, взаємна вигода в ділових переговорах, пошук єдиних джерел у міжкультурній діловій взаємодії, облік не тільки зовнішніх, а й внутрішніх зв'язків усередині організації між рядовими працівниками та керівництвом, а також між різними підрозділами організаційних формувань. Отже, *соціальний капітал*, як накопичений ціннісний та інституційний ресурс, який включений у процеси суспільного розвитку, можна вимірювати за такими параметрами, як: 1) групові цінності; 2) цілі взаємодії; 3) цінність соціальних зв'язків усередині статусної групи, а також між носіями різних статусів; 4) інтенсивність обміну капіталом; 5) рівень довіри між членами групи; 6) ефективність форм і правил соціальної взаємодії. Натомість при вимірюванні соціального капіталу, виходячи з особливостей соціального контексту, варто враховувати й той факт, що нерідко виникає проблема порівняння результатів, механізмів і швидкості накопичення соціального капіталу, а також впливу історичних умов, соціокультурних традицій та ментальних особливостей на умови виникнення соціального капіталу.

Разом із цим, незважаючи на різноманітні трактування сутнісних ознак і типологічних характеристик *соціального капіталу*, що були розглянуті в цій статті, можна все ж таки виділити *дві* найбільш загальні риси цього суспільного феномену: *по-перше*, соціальний капітал нерозривно пов'язаний із соціальними відносинами і зв'язками між людьми, оскільки він не лише виникає тільки в суспільстві, а й не може бути відчуженим від нього, а *по-друге*, власники (або носії) соціального капіталу отримують певну соціальну ренту (або преференцію), яка виражається в доступі до суспільних ресурсів, інформації та інших суспільних благ. Узагальнення результатів численних досліджень соціального капіталу дозволяє виділити такі його ключові елементи: *по-перше*, соціальні мережі; *по-друге*, соціальні норми; *по-третє*, соціальну довіру. Натомість визначені елементи соціального капіталу потребують, на наш погляд, певних пояснень.

Перший ключовий елемент – *соціальна мережа* – являє собою групу людей, пов'язаних між собою взаємними відносинами. Соціальні мережі існують на різних рівнях організації соціальної взаємодії. Вони бувають сімейними, товарицькими, робочими та більш загальними соціальними контактами. При цьому *соціальна мережа* є насамперед інституціональною структурою, яка не може існувати без участі в ній індивідів. Як пише із цього приводу П. Бурд'є, соціальна мережа, а, відповідно, соціальний капітал – це «продукти нескінченних людських зусиль» [9, с. 68–69]. Отже, *соціальний капітал* та інші його форми характеризуються визначенням рівнем інвестиційних витрат. Більше того, науковець Н. Лін визначає *соціальний капітал* як мережу соціальних контактів індивідів. Близькі та взаємні контакти між індивідами всередині соціальної мережі сприяють формуванню соціального капіталу, що акумулюється в цих мережах і призначений передусім для підвищення ефективності соціальних взаємодій. Причому, з одного боку, соціальний капітал – це безпосередньо соціальна мережа (набір контактів між акторами), а з іншого – соціальний капітал виявляється в ресурсах цієї мережі. На рівні індивіда соціальний капітал можна визначити як набір ресурсів і суспільних благ, доступних цьому індивіду в результаті його включеності в соціальну мережу [3, с. 470–480].

Другий ключовий елемент – *соціальні норми* – являє собою загально визнані правила та стандарти соціальної поведінки, що не тільки полегшують взаємодію індивідів, а й забезпечують врегулювання процесів соціалізації індивідів і соціальних груп. Більшість дослідників визначають *соціальні норми* як один із ключових компонентів соціального капіталу. На думку Ф. Фукуями, «соціальний капітал являє собою неформальні норми, які сприяють взаємодії між двома чи кількома людьми». При цьому вчений наголошує, що в «результаті дії соціального капіталу виникають важливі формальні та неформальні інститути, наприклад, такі з них, як громадянське суспільство» [20, с. 203–211].

Третій ключовий елемент – *соціальна довіра* – також є невід'ємною складовою соціального капіталу. Вона виникає в результаті взаємодії між людьми в межах соціальної групи або соціальної мережі. Із цього приводу Коулман зауважує, що існування багатьох соціальних інститутів неможливе без певного рівня довіри в суспільстві [14, с. 121–139]. Інституціоналізована *соціальна довіра і взаємність дій*, вважає дослідник А. Портес, є необхідними умовами формування соціального капіталу, власники котрого отримують певні преференції, що виражаються не тільки в соціальній підтримці з боку сім'ї чи групи, але й у соціальному контролі за взаємними діями та поведінкою [4, с. 18–21]. Особливу увагу *соціальній довірі* приділяє й Ф. Фукуяма, який вважає, що «довіра в соціумі створює соціальний капітал, який, на відміну від людського капіталу, транслюється через такі культурні механізми, як релігія, традиції та історичні звичаї» [6, с. 52–58].

Таким чином, *соціальний капітал*, як важливий суспільний феномен, включає три компоненти, що доповнюють один одного, а саме: соціальні мережі, соціальні норми й соціальну довіру, – які тісно пов'язані між собою. Соціальні мережі скріплюють довіру між учасниками взаємодії, сприяють розповсюдженню та ствердженню соціальних норм, а спільність загальних цінностей і взаємна довіра, у свою чергу, розширюють соціальні мережі та контакти між індивідами й соціальними групами в сучасному суспільстві.

VI. Висновки

Соціологічний вимір соціального капіталу як суспільного феномену, здійснений у межах цього доробку, дає змогу зробити такі *висновки*:

1. Соціологічна концептуалізація соціального капіталу вказує на складність і багатогранність цього суспільного феномену. Незважаючи на значну увагу з боку наукової спільноти до цього феномену, серед учених поки що немає єдиної думки щодо визначення системних властивостей соціального капіталу, побудови єдиної типологічної матриці всього розмаїття цього явища, а також новітніх моделей практичного використання соціального капіталу як потужного соціального інструменту розбудови громадянського суспільства, розвитку демократичних інститутів та цивілізованих ринків капіталу, товарів, послуг і робочої сили.

2. Проведений аналіз дає підстави схарактеризувати цей суспільний феномен так: *по-перше*, соціальний капітал як системне утворення включає три ключеві компоненти: соціальні мережі, норми й довіру; *по-друге*, соціальний капітал має визначену структуру та акумулюється на різ-

них рівнях соціальної взаємодії в сучасному суспільстві; *по-третє*, існують різноманітні форми, типи й види соціального капіталу, які залежать від виконуваних ним функцій у суспільстві, від сфери суспільного буття, а також від цільової спрямованості соціальної діяльності людей та на пряму наукових досліджень.

3. Соціальний капітал як важливий інституційний механізм ефективного функціонування та розвитку соціально-економічних, політичних і соціально-культурних інститутів та організацій, сприяє не тільки соціально-економічному зростанню індивідів і соціальних спільнот, а й розвитку громадянського суспільства на засадах демократії та вільного ринку. Водночас з погляду гуманістичного розвитку суспільної системи та її підсистем соціальний капітал не лише сприяє підвищенню рівня соціальної солідарності та згуртованості людей, а й формуванню в них почуття соціальної підтримки та взаємодопомоги. Більше того, він активно впливає на розвиток значущих для людей соціальних процесів, як-то: освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, наука, екологія, соціальна інфраструктура тощо. Причому комплексні ефекти соціального капіталу приводять до покращення соціального самопочуття людей, до зростання рівня їхньої задоволеності суспільним життям, а також до загального благополуччя індивідів і соціальних груп.

Список використаної літератури

1. Burt R. S. Structural Holes versus Network Closure as Social Capital. University of Chicago and Institute Europeen d'Affaires (INSEAD).
2. Lin N. Social networks and status attainment. *Annual Review of Sociology*. 1999. P. 467–487.
3. Lin N. Social capital: A theory of social structure and action. Cambridge, Cambridge University Press, 2001. 287 p.
4. Portes A., Landolt P. The Downside of Social Capital. *The American Prospect*. 1996. P. 18–21.
5. Smith M. K. Social capital. URL: http://www.infed.org/biblio/social_capital.html (date of request: 26.11.2020).
6. Fukuyama F. Social capital and the global economy. *Foreign Affairs*. 1995. P. 52–58.
7. Field J. Social Capital: Key Ideas. Routledge : September, 2003. 176 p.
8. Близнюк В. Людський капітал – важливий чинник соціально-економічного розвитку суспільства. *Бюлетень (ЄАІ)*. 2007. № 5 (17). С. 47–52.
9. Бурдье П. Форми капітала. *Економическая социология*. Т. 3. 2002. № 5. С. 60–74.
10. Вебер М. Соціальні причини занепаду античної культури. Соціологія. Загально-історичні аналізи. Політика. Київ : Основи, 1998. 534 с.
11. Злобина Е. Г. Личностная составляющая общественных изменений: социологический контекст. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2003. № 3. С. 32–45.
12. Колодій А. Сутність громадянського суспільства і механізми його вплив на політику. URL: https://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/Kolodiy_Na_Slyahu.pdf (дата звернення: 25.11.2020).
13. Кондрашова-Діденко В. І. Соціально-економічний аналіз сутності культурного капіталу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. Вип. 68. 2004. С. 10–13.
14. Коулман Дж. Капітал соціальний і людський. *Общественные науки и современность*. 2001. № 3. С. 121–139.
15. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвергенция. *Экономическая социология*. 2002. № 4. С. 20–31.
16. Патнем Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь. *Мировая экономика и международные отношения*. 1995. № 4. С. 45–64.
17. Патнем Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. Київ : Основи, 2001. 300 с.
18. Тамаш П. Соціальний капітал і громадянське суспільство в умовах постсоціалізму. Проблеми розвитку соціологічної теорії. *Трансформація соціальних інститутів та інституційної структури суспільства* : наукові доповіді III Всеукр. соціол. конф. Київ : Інститут соціології НАН України, 2003. С. 22–30.
19. Титов В. Н. Социальный капитал в контексте проблемы формирования гражданского общества. URL: <http://www.sociosphere.uncoz.ru> (дата звернення: 25.11.2020).
20. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Москва : АСТ : Ермак, 2006. 236 с.

References

1. Burt, R. S. Structural Holes versus Network Closure as Social Capital. University of Chicago and Institute Europeen d'Affaires (INSEAD) [in English].
2. Lin, N. (1999). Social networks and status attainment. *Annual Review of Sociology*, 467–487 [in English].
3. Lin, N. (2001). Social capital: A theory of social structure and action. Cambridge, Cambridge University Press [in English].

4. Portes, A. & Landolt, P. (1996). The Downside of Social Capital. *The American Prospect*, 18–21 [in English].
5. Smith, M. K. Social capital. Retrieved from [http:// www.infed.org/biblio/social_capital.html](http://www.infed.org/biblio/social_capital.html) [in English].
6. Fukuyama, F. (1995). Social capital and the global economy. *Foreign Affairs*, 52–58 [in English].
7. Field, J. (2003). Social Capital: Key Ideas. Routledge : September [in English].
8. Bliznyuk, V. (2007). Lyudskij kapital – vazhlijivij chinnik socialno-ekonomichnogo rozvitku suspilstva [Human capital is an important factor in the socio-economic development of society]. *Byuleten (CAI)*, 5 (17), 47–52 [in Ukrainian].
9. Burd'e, P. (2002). Formy kapitala [Forms of capital]. *Ekonomicheskaya sociologiya*, 3, 5, 60–74 [in Russian].
10. Veber, M. (1998). Socialni prichini zanepadu antichnoi kulturi [Social causes of the decline of ancient culture]. *Sociologiya. Zagalno-istorichni analizi. Politika*. Kyiv: Osnovi [in Ukrainian].
11. Zlobina, E. G. (2003). Lichnostnaya sostavlyayushchaya obshchestvennyh izmenenij: sociologicheskij kontekst [The personal component of social change: the sociological context]. *Sociologiya: teoriya, metody, marketing*, 3, 32–45 [in Russian].
12. Kolodij, A. Sutnist gromadyans'kogo suspilstva i mekhanizmi jogo vpliv na politiku [The essence of civil society and the mechanisms of its influence on politics]. Retrieved from https://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/Kolodiy_Na_Slyahu.pdf [in Ukrainian].
13. Kondrashova-Didenko, V. I. (2004). Socialno-ekonomichnij analiz sutnosti kulturnogo kapitalu [Socio-economic analysis of the essence of cultural capital]. *Visnik Kіivskogo nacionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Ekonomika*, 68, 10–13 [in Ukrainian].
14. Koulman, Dzh. (2001). Kapital socialnyj i chelovecheskij [Social and human capital]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost*, 3, 121–139 [in Russian].
15. Radaev, V. V. (2002). Ponyatie kapitala, formy kapitalov i ih konvergenciya [The concept of capital, forms of capital and their convergence]. *Ekonomicheskaya sociologiya*, 4, 20–31 [in Russian].
16. Patnem, R. (1995). Procvetayushchaya komyuniti, socialnij kapital i obshchestvennaya zhizn [A thriving community, social capital and social life]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, 4, 45–64 [in Russian].
17. Patnem, R. (2001). Tvorennya demokratiї. Tradiciї gromadyanskoї aktivnosti v suchasnij Italii [Creating democracy. Traditions of civic activity in modern Italy]. Kyiv: Osnovi [in Ukrainian].
18. Tamash, P. (2003). Socialnij kapital i grazhdanskoe obshchestvo v usloviyah postsocializma. Problemi rozvitku sociologichnoi teorii [Social capital and civil society in the conditions of post-socialism. Problems of development of sociological theory]. *Transformaciya socialnih institutiv ta institucionalnoi strukturi suspilstva*, Naukovi dopovidi III Vseukraїnskoї sociologichnoi konferencii [Transformation of social institutions and institutional structure of society, Proceedings of the 3rd All-Ukrainian Conference]. Kyiv: Institut sociologii NAN Ukraїni [in Russian].
19. Titov, V. N. Socialnyj kapital v kontekste problemi formirovaniya grazhdanskogo obshchestva [Social capital in the context of the problem of the formation of civil society]. Retrieved from <http://www.sociosfera.uncoz.ru> [in Russian].
20. Fukuyama, F. (2006). Doverie: socialnye dobrodeteli i put k procvetaniyu [Trust: Social Virtues and the Path to Prosperity]. Moskva: AST : Ermak [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 26.11.2020.

Received 26.11.2020.

Tulenkov M., Zoska Ya. Social Capital as a Social Phenomenon: Conceptual-Applied Analysis

The purpose of the article is sociological conceptualization of social capital as a decisive factor in the development of both the individual and society as a whole in the context of global socio-cultural changes and social transformations.

Research methodology. *Methodological support of the study is based on the use of general scientific methods of cognition of social phenomena and processes (analysis, synthesis, induction, deduction, typology, extrapolation, operationalization, interpretation, abstraction, generalization, as well as methods of logical-historical, systemic, comparative, network and structural-functional analysis). With the help of the logical-historical method the evolution of the formation of approaches to the definition of capital in general, and in particular social capital is traced; method of typological analysis revealed the mechanisms of the institutional structure of social existence of the individual in modern society; method of system analysis revealed the status-role functions of the «intellectual subject».*

Results. *It is determined that social capital is an important social phenomenon, which consists of three complementary components, namely: social networks, social norms and social trust, which are closely linked. The analysis gives grounds to characterize this social phenomenon as follows: first,*

social capital consists of three key components: social networks, norms and trust; secondly, social capital has a certain structure and accumulates at different levels of social interaction in modern society; third, there are various forms, types and kinds of social capital.

Scientific novelty. *The value of research lies in the scientific conceptualization of social capital as a decisive factor in development.*

Practical meaning. *The results of the study can be used in the development of socio-economic, political and socio-cultural institutions and organizations.*

Key words: *scientific approaches to the study of social capital; the content of social capital; structure of social capital; types, levels and forms of social capital; criteria for measuring social capital.*

Туленков М. В., Зоська Я. В. Социальный капитал как общественный феномен: концептуально-прикладной анализ

Целью статьи является социологическая концептуализация социального капитала как решающего фактора развития как отдельной личности, так и общества в целом в условиях глобальных социально-культурных изменений и общественных трансформаций.

Методология исследования. Методологическое обеспечение исследования основывается на использовании общенаучных методов познания социальных явлений и процессов (анализа, синтеза, индукции, дедукции, типологизации, экстраполяции, операционализации, интерпретации, абстрагирования, обобщения, а также методов логико-исторического, системного, сравнительного, сетевого и структурно-функционального анализа). С помощью логико-исторического метода прослежена эволюция формирования подходов к определению капитала в целом и в частности социального капитала; метода типологического анализа – выявлены механизмы институциональной структуры социального бытия личности в современном социуме; метода системного анализа – рассмотрены статусно-ролевые функции «интеллектуального субъекта».

Результаты. Определено, что социальный капитал выступает важным общественным феноменом, который состоит из трех дополняющих друг друга компонентов, а именно: социальных сетей, социальных норм и социального доверия, – которые тесно связаны между собой. Проведенный анализ дает основания охарактеризовать данный общественный феномен следующим образом: во-первых, социальный капитал состоит из трех ключевых компонентов: социальных сетей, норм и доверия; во-вторых, социальный капитал имеет определенную структуру и аккумулируется на разных уровнях социального взаимодействия в современном обществе; в-третьих, существуют различные формы, типы и виды социального капитала.

Научная новизна. Ценность исследования заключается в научной концептуализации социального капитала как решающего фактора развития.

Практическое значение. Результаты исследования могут быть использованы в развитии социально-экономических, политических и социально-культурных институтов и организаций.

Ключевые слова: научные подходы к изучению социального капитала; содержание социального капитала; структура социального капитала; типы, уровни и формы социального капитала; критерии измерения социального капитала.